

HALK BİLİMİ ÇALIŞMALARINDA METİN (TEXT), DOKU (TEXTURE), SOSYAL ÇEVRE VE ŞARTLAR (KONTEKS) İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ*

Yrd. Doç. Dr. Metin EKİCİ

Dünyada ve ülkemizde yapılan halk bilimi derleme ve inceleme çalışmalarının büyük bir zenginliğe ulaşmasına rağmen, halk biliminin hâlâ pek çok temel problemi bulunduğu, çözüm bekleyen bu problemlerin varlığının halk bilim çalışmalarının gelişmesine olumsuz bir etki yaptığı bilinmektedir. Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısında, ülkemizde ise 20. yüzyılın başlarından itibaren bir terim olarak kullanılan ve daha sonra da bir bilim dalı olarak kabul edilen halk bilimine (folklor) ve bu bilim dalında gerçekleştirilen araştırmalara karşı çeşitli çevrelerin yakalaşımının bu alanı ciddiye almayan, olumsuz bir tavır içinde olduğu da şikayet konusudur. Halk bilimini hâlâ halk oyunlarından ibaret sananlara, halk bilgisi karşılığı olarak "folklor" kelimesini incelik olsun diye "folklör" diye yazıp söyleyenlere, oğlunun veya kızının "folklör" oynamasından gururla bahsedenlere karşı bazan gülüp geçer, bazan da bu yanlış kullanıma kızıp, terimin ve bilim dalının anlamını açıklamaya çalışırız.

Bu noktaya gelmesinde ülkemizin ekonomik, politik ve kültürel yapısının etkisi oldukça fazladır. Bir dönem Arap, Fars, daha sonra Fransız, Alman ve İngiliz sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının etki-

sinde kalan ülkemizde halk bilim çalışmalarının farklı yerlerden etkilendiği de bir gerçektir. Ülkemiz halk bilim çalışmalarının içinde bulunduğu problemlerin bir kısmı her dönemde farklı yönlerden esen gelişmelerin sonucu olarak görülebilir. Ancak politik ve ekonomik etkilerin yarattığı sonuçlar bir tarafa bırakılırsa, halk biliminin sahip olduğu çoğu problemin de sahanın kendinden ve yapılan araştırmaların teorik ve metodik yaklaşımlarının eksikliğinden kaynaklandığını görürüz.

Bu bildirinin konusu, saha dışından kaynaklanan problemleri bir tarafa bırakıp, sahanın kendi içinden kaynaklanan problemleri ortaya koymak; metin (text), doku (texture), sosyal çevre ve şartlar (kontekst) ilişkisi çerçevesinde mevcut problemleri ele alarak; bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Yine bu çerçeveye bağlı kalarak üzerinde hiç durulmamış ara söz (digression) gibi bazı konuları açıklamak ve halk bilim çalışmalarında yanlış kullanılan motif, tip, varyant ve versiyon gibi bazı terimleri yeniden ele almaktır.

Ülkemizde yapılan halk bilim araştırmalarının büyük bir kısmı metin (text) ağırlıklı çalışmalardan oluşup, halk bilgisi ürünlerinin derlenmesiyle ilgili çalışmalarda elde edilen metinler hemen her tür için

oldukça zengin bir külliyat oluşturacak durumdadır. Ancak bu metin derleme çalışmalarında baştan beri hep aynı yanlışın tekrar edilmesi, bu metinlerin derlenmesinden sonraki aşamayı oluşturan, metinlerin değerlendirilmesi sırasında oldukça büyük problemler yaratmakta, veyahut da bu metinler hiç kullanılmamaktadır. Metin derleme aşamasında yapılan temel yanlışlık araştırmacıların sadece en iyi metni elde etme fikriyle hareket etmeleri, yani metnin kendi okuyabilecekleri bir anlatımla anlatılmış olması hususuna dikkat etmeleri, bunun dışındaki hususları ise dikkate almamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı derleyiciler metni aldıktan sonra kaynak şahsa sorulması gereken en temel bilgileri bile gözardı etmektedirler. Orneğin; "Köroğlu'nun Oltu Kolu"¹ diyerek bu metni yayımlamakta, bu metnin hangi tarihte, nerede, kim tarafından anlatıldığıyla ilgili hiç bir bilgi vermemektedir. Halbuki bu metinle ilgili olarak iyi bir halk bilim uzmanı metne ek olarak bu anlatmanın derlenme tarihi, derlenme yeri, anlatıcının kim olduğu, bu kaynak şahsın yaşı, eğitim durumu ve adresi gibi bilgileri de metne ilave olarak kaydeder. Bu tür bilgiler sadece bir metnin belli bir bölge veya yöreyle ilgisini kurmaya yarayacağı gibi, aynı bölgede daha sonra yapılacak araştırmalar için de faydalı olacaktır. Peki bu bilgiler bunun ötesinde metni anlama ve değerlendirme açısından bir katkı sağlar mı? Daha ileri seviyede bir değerlendirme yapmak için bizim bu metinle ilgili olarak daha fazla bilgi vermemiz gerekmektedir. Halk bilim çalışmalarında

mükemmelliyeti elde etmek için Alan Dundes üç seviyeli bir incelemeyi esas almaktadır: "Herhangi bir halk bilgisi ürününü bir kişi dokusu (texture), metni (text) ve metnin içinde olduğu çevre ve şartları (context) itibarıyla tahlil edebilir. Bunlardan sadece birini esas alarak bir inceleme yapmak ve bir türü bu yolla tarife çalışmak mümkün değildir. Bir tür ideal olarak bu üç seviyenin hepsinin göz önüne alınmasıyla tarif edilmelidir."²

Halk bilgisi ürünlerinin derlenip, incelenmesinde sadece metni yeterli görmeyen bu düşünce bizim için oldukça önemlidir. Metni, salt metin olarak ve de standart dile aktarma yoluyla derleme çalışması yapmak, sadece karşılaştırmalı halk bilim çalışmaları için malzeme temin etmek demektir. Yani iki metni motif, epizot vb. yönlerden karşılaştırma imkanı verir. Ancak metnin kendine has dokusunun bulunduğu dilde yazıya geçirilmesi, o metnin türe ait özelliklerini ortaya koyar ki, bu metnin türünü belirlemede dile has bu özellikler gözardı edilmemelidir. Orneğin; tekerlemeyi kendine has dil dokusundan arındırırsanız onun tekerleme olma özelliği tamamen ortadan kalkar. Yine bilmece ve atasözlerinin benzer bir dokuya ve söyleyişe sahip olmaları dolayısıyla kendilerine has doku özellikleri ortadan kaldırılırsa bu iki türe ait türler birbirine karışır.

Ozellikle halk edebiyatı türlerinin doku özellikleri ve bu özelliklerin incelenmesi, özü itibarıyla dile has özelliklerin incelenmesi olduğu için, bu tür çalışmalar halk bilimcilerden daha çok dil bilimciler tara-

findan yapılmıştır. Dil bilimciler bununla da kalmayarak, inceledikleri bu doku özelliklerinden hareket ederek bazı halk edebiyatı türlerini dil bilim metodlarına göre ve sadece bu türlerin doku özelliklerini esas alarak tarif etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Tabii ki, halk bilim sahasına dışarıdan yapılan bu tür müdahaleler sahanın sahip olduğu problemleri çözmemiş, bilakis daha fazla ve daha yeni problemler yaratmıştır. Çünkü halk bilgisi ürünlerini inceleme işi dilin kendine has özelliklerini inceleme işinden farklıdır ve dil incelemesi yapmak, halk bilimi araştırması yapmak demek değildir. Dokuya has özellikleri incelemek bir metni bütünüyle değerlendirmek demek değildir. Bu noktada biz üçüncü bir hususu daha devreye sokmak ihtiyacı duyarız ki, bu da metnin ve dokusunun içinde olduğu ve geliştiği şartlar ve sosyal çevre, yani kontektstir.

Halk bilgisi metinlerinin içinde olduğu, geliştiği ve tespit edildiği sosyal çevre ve şartlar Türkiye'deki halk bilim çalışmalarında başlangıçtan beri gözardı edilen ve hatta üzerinde hiç durulmayan bir husustur. Halbuki bu sosyal çevre ve şartlar (kontektst) halk biliminin (folklorun) tarifi için vaz geçilmez bir öneme sahip olduğu gibi, halk edebiyatı türlerinin tarifinde ve de herhangi bir metnin incelenmesinde metnin kendisi kadar önemlidir. Eğer biz halk bilgisini "belli bir sanat özelliği olan ve estetik kaygı taşıyan iletişime ait sosyal bir hadise sonunda ortaya konulan yaratma" olarak tarif edersek, bu "yaratmayı" oluşturan şartların ve çevrenin ne olduğunu da kaydet-

mek zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Yapılan pek çok araştırma ve incelemede sanat eseri sanattan bağımsız olarak ele alınmak gibi bir tavırla hareket edilerek, halk bilgisi ürünleri donmuş veya dondurulmuş malzeme gibi sunulmakta ve halk bilim araştırmacıları da arkeologların tavrıyla kullanımı ve yaratıcısı artık mevcut olmayan herhangi bir tarihi esere yaklaşır gibi halk bilgisi ürünlerine yaklaşmaktadır. Halbuki halk bilgisi ürünleri tarih içinde bir yerlerde donmuş yaratmalar olmadıkları gibi, bu yaratmalar kendi çevreleri içinde bir hayata, bir renkliliğe ve canlılığa sahiptir. Bu ürünler sadece geçmiş zamanların yaratmaları değil, aynı zamanda günümüzde de yaşayan, yaşatılan ve yaratılan değerlerdir. Dolayısıyla halk bilgisi ürünleri bir geçmişte olduğu gibi, günümüzde de belli sosyal çevre ve şartlara sahip olmak zorundadır. Eğer bu çevre ve şartlar gözardı edilir veya kaydedilmezse ne olur? Bu güne kadar yapılan bazı örnekleri ele alarak çevre ve şartların kaydedilmediği durumlarda ortaya çıkan değerlendirmelerdeki eksiklikleri ve de değerlendiremediklerimize bir göz atacak olursak durum daha iyi anlaşılacaktır.

Koroğlu'nun Anadolu sahası anlatmaları hakkında yaptığımız bir çalışmada kaynak olarak kullanmak istediğimiz derleme çalışmalarından üçünü bu konuda ele alarak bu konuyu geniş bir şekilde değerlendirmek istiyorum. Bunlardan ilki Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Muhan Bali ve Mehmet Akalın tarafından derlenen ve Behçet Mahir tarafından anlatılan ve "Koroğlu Destanı"³ adıyla ya-

yımlanan kitaptır. Bu kitap Anadolu sahası Köroğlu kolları hakkında en geniş olması ve çok zengin bir malzeme ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak kitabın giriş kısmında bulunan Köroğlu anlatmaları hakkında kısa bir değerlendirme dışında, ne anlatıcının bu anlatmaları nerede, ne zaman kime anlattığı ve ne de nerede, ne zaman ve kim tarafından kaydedildiğine dair hiç bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla biz Behçet Mahir hakkında ve onun sanatı ve sanatçılığı hakkında hiç bir bilgiye bu kitap vasıtasıyla ulaşma şansına sahip değiliz. Yine Behçet Mahir'in dinleyicilerinin kimlerden oluştuğu, anlatmalarını kimin huzurunda ve nasıl anlattığı gibi hususlarda da değerlendirme yapmak istediğimizde elimiz bağlanıp kalmakta ve Behçet Mahir hakkında bilgi edinmek için daha başka kaynaklara, daha başka çalışmalara başvurma mecburiyeti hasıl olmaktadır. Yine Behçet Mahir'in anlattıklarını bir tür içine yerleştirme çabaları da anlatıcı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için sonuçsuz kalmaktadır. Halbuki bu değerli araştırmanın içinde Behçet Mahir, Mahir'in ustası, dinleyicisi, anlatımın gerçekleştiği sosyal çevre hakkında yeterli bilgi verilseydi bu çalışma mükemmel bir çalışma niteliği kazanacaktı. Yani bu çalışmada temel olarak eksik olan husus kitapta yer alan Köroğlu anlatmalarının yaratıldığı çevre ve şartlar hakkında bilginin mevcut olmayışıdır. Bu bilgiler olmaksızın, Behçet Mahir tarafından yapılan bazı değerlendirmelerin niçin yapıldığının tam olarak anlaşılması mümkün olmadığı gibi, bun-

ları kendimize göre yorumladığımızda ise daha büyük karmaşıklıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; sayın M. Kaplan hocamızın, çevre ve şartlara ait bilgi vermeden Köroğlu'nun bir tip olarak değerlendirmesini yaptığı incelemesinde söylediği "Köroğlu'nun homoseksüel temayülleri bulunan dejenere bir tip"⁴ değerlendirmesi, anlatıcının kimliğiyle ilgili bilgiler vasıtasıyla daha farklı bir şekilde değerlendirilebilecek bir konudur. Anlatıcının kimliği, anlatma yeri ve zamanının özellikleri neden böyle bir tiplere başvurduğunu açıkça gösterebilir. Yine böyle bir değerlendirme yapmadan önce aynı konuda daha başka anlatıcıların neler söyledikleri ve düşündükleri de birlikte değerlendirilirse Köroğlu hakkındaki fikirlerimiz daha farklı olacak ve tek bir anlatıcının verdiği bilgilerle bir genelleme yapmaktan uzak durmak mümkün olacaktır.

Köroğlu anlatmalarıyla bir başka derleme çalışması ise Ümit Kaptancıoğlu tarafından yapılmış ve bugüne kadar ikinci defa yayımlanan "Köroğlu Kol Destanları"⁵ adlı çalışmada da çevre ve şartlar tamamen gözardı edilmekte sadece kitabın giriş kısmında bu anlatmaların Doğu Anadolu'da muhtelif anlatıcılar tarafından anlatıldığı ve derleyicinin de kendisinin bunları çeşitli kişilerden dinleme ve derleme imkanı bulunduğu kaydedilmekte ancak kitapta yer alan Köroğlu kollarının hangisinin hangi anlatıcıdan derlendiğine dair hiç bir bilgi verilmemektedir. Böyle bir çalışmada derleyicinin ne gibi dil, motif, epizot değişiklikleri yaptığını bilme şansımız yoktur. Ancak kitap okunduğunda pek çok ifa-

denin derleyeninin ifadesi olduğu ve kendi dünya görüşü doğrultusunda her kolda bazı değişiklikler yaptığı hemen anlaşılmaktadır.

Köroğlu kolları hakkında yapılan bir başka derleme çalışması ise Hüseyin Bayaz tarafından yapılmış ve "Köroğlu Antep Rivayeti"⁶ adıyla yayımlanmıştır. Bu derleme çalışması da sadece metin elde etmeye yönelik bir çalışma olup, anlatıcıya bizzat yazdırılmış ve daha sonra derleyicinin kendisi tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır. Bu kitapta da yapılan değişikliklerin tam olarak nelerden ibaret olduğunu bilme şansımız olmamasına rağmen, kitapta bölüm başlıkları veya kol adları olarak verilen başlıkların anlatıcı tarafından mı, yoksa derleyici tarafından mı konulduğu hakkında bir bilgi olmaması, bizi Köroğlu kollarının adları ve sayıları hakkında yanlışlığa sevk etmekte ve bundan dolayı da araştırmacılar Köroğlu kollarının Anadolu'daki sayısı hakkında farklı şeyler söylemektedir.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere halk bilgisi yaratmalarının çevre ve şartlarına ait bilginin kaydedilmemesi halk bilimi araştırmalarını hem oldukça karmaşık hale getirmekte veyahut da araştırmacıları yanlış yorumlamalara sevk etmektedir. Bunların yanında bir de hiç kaydedilemeyen veya kaydedilip değerlendirilme şansı çok az olan bir başka noktaya göz atalım.

Halk anlatmalarında ve özellikle de nesir halindeki anlatmalarda çok sık karşılaştığımız, kültürlerarası özellikte olan "ara söz" (digression) adını verdiğimiz ilaveler tamamen metnin çevre ve şartlarının kayde-

dilmesiyle anlam kazanan ve metni tamamlayan ifadelerdir. Sözlüklerde ara söz "ana temadan sapan pasaj; ana konudan ayrılma uzaklaşma" şeklinde tarif edilmiştir. Bir anlatmada geçen çeşitli kelimeleri açıklamak, anlatmadaki bir olayı dinleyicilere yorumlamak veyahut da şahsi serzenişte bulunmak amacıyla anlatıcının anlatmayı belli bir noktada kesip yaptığı şahsi değerlendirmelerin tamamı ara söz olarak ele alınmalıdır.⁷

Bu sözler veya ifadeler anlatıcının kendi ifadeleri, yaşadığı olaylardan aldığı örnekler olabileceği gibi, bir anlatmanın içine dahil edilebilen halk edebiyatının diğer türlerine ait parçalardan da oluşabilir. Ara söz başlıca şu üç guruba ayrılmaktadır:

1- Açıklayıcı ve öğretici ara sözler: Bu tip ara sözler anlatmada geçen herhangi bir kelimeyi, ifadeyi veya olayı açıklamak için kullanılır. Dinleyici tarafından manası bilinmediği düşünülen çeşitli kelimeler, tarih, coğrafya, dini inanış hakkındaki anlaşılması zor konular anlatıcı tarafından ara söz vasıtasıyla dinleyiciye açıklanır.

2- Görüş, yorum ve eleştiri ifade eden ara sözler: Bu tipteki ara sözler anlatıcının dünya görüşünü, şahsi felsefesini, protesto ve eleştirisini ifade eder. Anlatmada geçen herhangi bir olaya karşı anlatıcının olumlu veya olumsuz yaklaşımı, geçmişteki olaylarla günümüzdeki mevcut hayat tarzı arasındaki bağlantı, karşılaştırma, dilek ve temenniler bu tip ara sözlerle ifade edilir.

3- Şahsi serzeniş ve itiraf ifade eden ara sözler: Bu guruptaki ara

sözlerde ise anlatıcı kendi şahsi problemlerini dile getirme şansı yakalamakta ve anlatım sırasında uygun düşen yerlerde “benim gibi” ifadesiyle bir benzetme yaparak kendi dertlerini, kaygı ve tasalarını dinleyicisiyle paylaşmaktadır.

Ara söz kullanımı bize nesir anlatmaların sadece eğlenmek, hoşça vakit geçirmek için değil, aynı zamanda dinleyiciyi bilgilendirmek, onları eğitmek gibi bir fonksiyona da sahip olduklarını gösterir. Anlatmalar arasındaki farklılığın nasıl ortaya çıktığı bu ara sözlerle iyi bir şekilde anlaşılır. Çünkü anlatıcılar her ara sözü her sosyal çevre ve şartta kullanma ihtiyacı duymaz. Ara söz kullanımına anlatıcıyı sevkeden tabii ki dinleyicinin kimlerden oluştuğu, anlatımın nasıl bir ortamda gerçekleştiğiyle ilgilidir. Dolayısıyla sosyal çevre ve şartları kaydetmek, ara sözün değerlendirilmesinde önemli bir yer tutacağı gibi yeni teori ve metotlara yönelmeyi de kolaylaştırır. Bunun tersi bir araştırma anlayışı anlatıcının niçin bu ifadelerle baş vurduğunu, nesir anlatmaların kültürel değerlerinin ne olduğunu mükemmel bir şekilde açıklamak imkanını ortadan kaldıracağı gibi, bizim halk bilim çalışmalarında yeni metot ve teorilere yönelmemize de engel olacaktır.

Ara söz kullanımı bize halk anlatmalarının sadece metin aktarımıyla sınırlı kalmadığını, anlatımın gerçekleştiği çevre ve şartların anlatımla bütünleşerek sosyal bir durum, kültürel bir hadisenin gerçekleştiğini gösterir. Bu kültürel hadiseyi sadece metin olarak algılamak, güzel çiçeklerle, ağaçlarla bezenmiş

bir ormanı bir kereste tüccarının bakış açısıyla değerlendirip, ne kadar kereste veya odun çıkacağını hesaplamaya benzer. Halbuki halk bilgisini “estetik ve sanat kaygıları ihtiva eden iletişime dayalı bir işlem sırasında oluşturulan bir yaratma” olarak kabul ettiğimizde bu yaratmanın ortaya çıktığı çevre ve şartları da kaydetmenin mecburiyeti hemen ortaya çıkar.

Metin, doku, çevre ve şartlar ilişkisi ve bu ilişkinin halk bilim çalışmalarına yapacağı katkının yanında, halk bilim çalışmalarında kullanılan bazı terimlere de bu çerçevede içinde yer vermek gerekir. Ülkemizde yapılan metin derleme çalışmalarından inceleme aşamasına gelindiğinde bu incelemelerin yoğun bir şekilde motif incelemesi, daha doğrusu bir metinde bulunan motiflerin tespit edilmesine yönelik olduğu görülür. Yalnız bu çalışmalarda motif kelimesinin tam olarak neyi ifade ettiği açıklanmaksızın doğrudan veya 1960’larda yapılan çok sınırlı bir tercüme ile yetinildiği görülür. Çok yeni bazı çalışmalarda bile motif olmayan bazı hususlar motif gibi değerlendirilmekte, bu ise halk edebiyatı öğrencilerinin kafalarında bir soru işareti gibi durmaktadır. Bu konuya bir çözüm getirebilmek amacıyla biz motifin ne olduğunu bu konuda en geniş çalışmayı yapan Stith Thompson’dan aktarmayla burada izah etmeyi uygun buluyoruz.

S. Thompson motifi “The Folktales”⁸ adlı eserinde şu şekilde açıklar; “Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görül-

memiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.” Bu tariftten sonra Thompson motiflerin şu üç gruptan birinde yer aldıklarını söyler. Birinci grupta yer alanlar; “tanrılar, olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterlerini de içine alan masalların aktörleridir. İkinci grupta ise bir hareketin arkasındaki büyütlü objeler, olağanüstü görenekler, acıp inanmalar ve benzeri gibi unsurlar. Üçüncü grupta ise; tek tek olaylar yer alır.” Stith Thompson bu tarifi ve motifin kullanımının veya tipler motif arasındaki ayrımın ne olduğu konusuna ise “Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend”⁹ adlı sözlükte yer vererek şunları söyler; “Anlatmaya ait motifler bazan çok basit kavramlardan oluşup, geleneksel anlatmalarda devamlı şekilde yer alırlar. Bunlar periler, cadılar, devler, ejderhalar, hain üvey aneler, konuşan hayvanlar vb. gibi görülmemiş yaratıklar olabilir. Motifler şahane dünyaları içine alırlar ki orada büyü her zaman güçtür. Büyü ise görülmemiş fiziki meydana gelişler ve oluşlardır. Bir motif özü itibariyle kısa ve basit bir anlatma da olabilir. Motif, seyirci halindeki dinleyiciye yeteri kadar çarpıcı geleni veya onları cezbedecek kadar şaşırtıcı olan bir oluşumdur.” S.Thompson motifi bu şekilde kısaca ifade ettikten sonra, bir masaldaki her şeyin motif terimi ile ifade edilemeyeceğini, bir unsurun motif olabilmesi için farklı bazı özelliklere sahip olması gerektiğini ise şöyle açıklar; “motif

terimi çok esnek bir şekilde bir masaldaki herhangi bir unsur için kullanıldığında kesinlikle unutulmalıdır ki, geleneğin bir parçası olabilmek için bir unsur insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği geleneğe has bir özelliğe sahip olmak zorundadır. Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılığı gösteren bir özelliktir.” Karışıklığı önlemek için Thompson oldukça güzel bir örnekle bu durumu açıklar; “Masalda bir anne olmak motif değildir. Hain üvey anne ise bir motif olabilir, çünkü o en azından görülmemiş bir şey olarak düşünülmüştür. Hayatın gelişigüzel olayları motif değildir. ‘John giyindi ve kasabaya doğru yürüdü’ demek hatırlamaya değer bir tek motif bile ihtiva etmez, fakat ‘kahraman kendisini görünmez yapan şapkasını giydi; büyütlü, uçan halısına oturdu ve güneşin doğusundaki, ayın batısındaki ülkeye gitti’ demek en azından dört motif, yani şapkeyi, halıyı, şahane ülkeyi ve büyütlü hava yolcuğundan oluşan motifleri, ihtiva eder.”

Burada kısaca “tip” terimi üzerinde de durmak istiyorum. Bugüne kadar dünyada ve ülkemizde masal tipleriyle ilgili oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak halk edebiyatı öğrencilerine faydalı olacağı düşüncesiyle yine S. Thompson’un bu konudaki düşüncelerini de kısaca burada vermek ve motifler aralarındaki ilişkiyi izah etmek gerekmektedir. Thompson’a göre tip; “halk edebiyatı öğrencileri tarafından gelenekte bağımsız bir varolma kabiliyeti gösteren anlatmaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ne kadar karmaşık olursa olsun, herhangi

bir masal bağımsız bir anlatma olarak anlatıldığında bir tip olarak değerlendirilir.” Bu tariften sonra tip ile motif arasındaki ilişki üzerinde kısaca duran Thompson, Grim kardeşlerin kolleksiyonundaki gibi bazı uzun masal tiplerinin düzinelerce motif ihtiva edebileceğini, ancak hayvan masallarından bazı masal tiplerinin ise tek bir motif üzerine kurulu olabileceğini ve bu tek motif üzerine kurulan masalarda tip ve motifin aynı şey olabileceğini ifade eder.

Ülkemizdeki halk bilim çalışmalarında ele alınması gereken iki terim de “varyant” ve “versiyon” terimleridir. Halk bilim çalışmalarında çok sık kullanılan bu terimler, genellikle birbirine karıştırılmakta ve genellikle de bir metnin çeşitli anlatmaları karşılığı olarak da “varyant” veya “versiyon” terimi kullanılmaktadır. Bir örnekle konuyu açıklamak gerekirse Köroğlu kollarının Anadolu ve diğer Türk boyları arasındaki anlatmaları için bilim adamları versiyon terimini tercih ederken, Anadolu’da mevcut olan farklı anlatmalar için de varyant terimini tercih etmektedirler. Yine “Köroğlu’nun Elazığ Varyantı” veya “Maraş Varyantı” gibi kullanımlar da vardır. Bu kullanımlarda iki temel problem vardır. Bunlardan birincisi bir anlatmanın mahalli bir adla anılması, ikincisi ise bu mahalli anlatmalar için varyant teriminin kullanılmasıdır. Boratav’ın çalışmalarında gördüğümüz bu temel problem daha başka bilim adamları tarafından da tekrar edilmiştir. Bize göre doğru olan yaklaşım bu anlatmaların kimden derlendiyse onun adıyla anılmasıdır. Yani,

Behçet Mahir versiyonu, Ali Rıza Ezgi versiyonu, Ergaş Cumanbülbuğlu versiyonu gibi. Çünkü her anlatmanın bir anlatıcısı vardır ve yukarıdaki kısımda da ifade ettiğimiz gibi, halk bilgisi türüleri ister profesyonel olsun, ister amatör olsun anlatıcılarından, yani sanatçılarından bağımsız olarak ele alınamaz, alınırsa biz bunların çevre ve şartlarını görmezden gelmiş oluruz.

Varyant ve versiyon Avrupa ve Amerika’daki çalışmalarda da sık sık birbirinin içine girmektedir. S. Thompson bu kelimelerin birbirinin yerine kolaylıkla kullanılabilirdiğini, ve “bir kişinin aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında fark yoktur”¹⁰ şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Ancak Alan Dundes Thompson’un bu yaklaşımına karşı çıkar ve varyantla versiyon arasında bazı farklar olması gerektiğini şöyle açıklar; “*Fakat farklılık sadece halk bilimcinin düşünce dünyasının subjektif olması meselesi midir? Bir kişi bir atasözü veya masalın on tane metnini incelese, versiyonlar ve varyantlar arasında ayırım yapabilir. Thompson’un söylediklerinin tersine, bir metnin herhangi bir tekrarı bir versiyondur. Buna göre, bir kişi bir atasözünün on tane metnini elde etse, o kişi, o atasözünün on tane versiyonunu elde etmiş olur. Yani her metin bir versiyondur. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versiyonlar, varyantlar olarak değerlendirilebilirler. Buna göre de; bütün varyantlar versiyonlar olarak kabul edilmek zorundadır, fakat bütün versiyonlar varyantlar olarak kabul edilmek zorun-*

*da değildir. Buradaki çok bariz zorluklardan ilki "tipik formlar"a karar vermek ve ikincisi de bir versiyonun varyant olarak ifade edilmeden önce ne kadar farklı olması gerektiği sorusudur."*¹¹

Dundes'in görüşlerine katılmamak elde değildir ve bizim varyant olarak adlandırdığımız metinler esas itibariyle birer versiyondur. Ancak bu iki terimin yarattığı karışıklığı tamamen ortadan kaldırmak, Türk dünyasında farklılığı ve ayrılığı doğuracak terimler yerine, birleştirici ve yakınlaştırıcı Türk dilinden alınmış terimlerle ifade etmek gerektiği düşüncesinden hareketle değerli bilim adamı Öcal Oğuz'un teklif ettiği "Eş Metin"¹² terimini "versiyon" terimi karşılığı olarak kullanmanın daha doğru olacağını, Dundes'in de üzerinde ısrarla durduğu eş metinden daha ileri seviyede farklılık arzeden metinleri karşılamak için kullanılan "varyant" terimi karşılığı olarak da "çeşitleme" teriminin veya ortak olarak halk bilim uzmanları tarafından teklif edilecek daha başka bir terimin kullanılmasının daha uygun olacağını düşünmekteyim .

Halk bilim araştırmalarının temel problemleriyle ilgili olan bu bildiriye şöylece özetlemek mümkündür. Türk halk bilimi çalışmalarında ciddi bir yenilik ihtiyacı vardır ve bu arayış sadece Türkiye ile sınırlı değil, bütün Türk dünyası halk bilim çalışmaları için de geçerlidir. Bu arayışlara cevap verebilmek için, eski çalışmaların tekrarının ötesinde, teorik ve metodik olarak yeni yaklaşımları ortaya koymak Türk

halk bilimcilerinin ortak hedefi olmak zorundadır. Böyle bir hedefe ulaşmak için de her şeyden önce yapılacak saha çalışmalarında sadece metin elde etme çabasıyla sınırlı kalınmamalı, aynı zamanda metni tamamlayan doku, metnin içinde oluşup, geliştiği sosyal çevre ve şartlar da metinle birlikte kaydedilmeli, metin tahlili yanında metnin türünü, fonksiyonunu belirleyen tahlillere de bu çevre ve şartlara ait bilgiden hareketle gidilmelidir. Halk bilimi çalışmaları akademi duvarları içine hapsedilmekten kurtarılıp, bu bilim dalının konusu olan bütün unsurların kültürümüzün dinamikleri olarak devamlı gelişmekte, değişmekte ve bu şekilde zenginleşmekte olduğu kabul edilmelidir. Böylesi bir çalışma anlayışı sayın hocam Prof. Dr. Fikret Türkmen başkanlığında yürütülmekte olan "Türk Destanlarının Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması Projesi"ne ek olarak yapmakta olduğumuz Türk Halk hikayelerinin derlenmesi çalışmalarıyla ilgili olarak benimsenmiş ve yeni çalışmalar bu çerçevede yapılmaktadır.

Türk halk bilimi çalışmalarında kullanılan terminoloji sosyal çevre ve şartlara bağlı olarak yeniden gözden geçirilmeli, batı halk bilim çalışmalarında zaten karmaşık ve problemlili olan terimler yerine Türk dünyasının yeniden yapılanması da göz önüne alınarak yeni ve dayanıklı terimler sahanın uzmanları tarafından ortaya konulmalı ve kullanıma sunulmalıdır.

* Bahkesir Üniv. Fen-Ed. Fak. tarafından 01-02 Haziran 1998 tarihleri arasında düzenlenen "1. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu"nda sunulan bildirimin metnidir.

NOTLAR:

- 1 - Bkz. Ümit Kaftancıoğlu. Koroğlu Kol Destanları. İstanbul: MEB. yayınları, 1979. ss. 302-335.
- 2 - Alan Dundes. "Texture, Text and Context." Interpreting Folklore. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1980. ss. 20-32.
- 3 - Bkz. Koroğlu Destanı. Anlatan: Behçet Mahir; Derleyenler: Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Muhan Bali. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
Behçet Mahir hakkında bu kitapta bulunmadığımız bilgiler için bkz. Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Yuradanur Sakaoğlu, Esmâ Şimşek. Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri I. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- 4 - Bkz. Mehmet Kaplan. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985. ss. 101-111.
- 5 - Bkz. Ümit Kaftancıoğlu. Koroğlu Kol Destanları. İstanbul: MEB. Yayınları, 1979.
- 6 - Bkz. Hüseyin Bayaz. Koroğlu Antep Rivayeti. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.
- 7 - Bkz. İlhan Başgöz. "Digression in Oral Narrative; A Case Study of Individual Remarks by Turkish Romance Tellers." Journal of American Folklore 99 (1986): 5-23
Prof. Dr. Fikret Türkmen. "Dede Korkut Hikayelerinde Digression (Arasöz)" (Yayımlanmamış konferans metni)
- 8 - Stith Thompson. The Folktale. Los Angeles, London: Univ. California Press, 1946. ss. 415-416.
- 9 - Stith Thompson. "Motif." Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria Leach and Jerome Fried. New York: Harper, 1984. s.753
- 10 - Stith Thompson. "Type." Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria Leach and Jerome Fried. New York: Harper, 1984. s.1137-1147.
- 11 - Alan Dundes. "Texture, Text and Context."

Interpreting Folklore. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1980. s. 290.

- 12 - Öcal Oğuz. "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları." Milli Folklor 33 (1997): 3-8.

KAYNAKLAR:

- 1 - Başgöz, İlhan. "Digression in Oral Narrative; A Case Study of Individual Remarks by Turkish Romance Tellers." Journal of American Folklore 99 (1986): 5-23.
- 2 - Bayaz, Hüseyin. Koroğlu Antep Rivayeti. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.
- 3 - Dundes, Alan. "Texture, Text and Context." Interpreting Folklore. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1980. ss. 20-32.
- 4 - Kaftancıoğlu, Ümit. Koroğlu Kol Destanları. İstanbul: MEB. Yayınları, 1979. ss. 302-335.
- 5 - Kaplan, Mehmet. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985. ss. 101-111.
- 6 - Koroğlu Destanı. Anlatan: Behçet Mahir; Derleyenler: Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Muhan Bali. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- 7 - Sakaoğlu, Saim; Ali Berat Alptekin, Yuradanur Sakaoğlu, Esmâ Şimşek. Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri I. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- 8 - Thompson, Stith. The Folktale. Los Angeles, London: Univ. California Press, 1946. ss. 415-416.
- 9 - Thompson, Stith. "Motif." Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria Leach and . New York: Harper, 1984. s.753.
- 10 - Thompson, Stith. "Type." Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria Leach and . New York: Harper, 1984. ss.1137-1147
- 11 - Oğuz, Öcal. "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları." Milli Folklor 33 (1997): 3-8.
- 12 - Türkmen, Fikret. "Dede Korkut Hikayelerinde Digression (Arasöz)." (Yayımlanmamış konferans metni).